

Oudheidkamer Twente

't Inschrien

vierendertigste jaargang nr. 2, april 2002

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

*Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.***Redactie:**

A.J. Bolusset-Brunt, Mirabeau/Delden

H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J.J.H. Meijer, Hengelo

A.L.A. Wevers, Hengelo

Eindredacteur:

M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deirse Instituut, Het Elderinkshuis

De Klomp 35, 7511 DG Enschede

Tel. 053-4334577

Website: <http://www.obd.nl/deinse.htm>

Postrekening nr. 7460146

Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,

t.n.v. penningmeester Van Deirse Instituut

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk) aanleveren op **diskette** mét **uitdraai** en vermelding formaat.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen,

Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.

Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.

[ISSN 0166-3984]

INHOUD

- Uit het Elderinkshuis
- *Aukje Krommendijk* 1
- Jaarthema 2002:
'Twente rond 1800'
- *Redactie* 5
- Jaarthema 2002:
Sofia .F. van Rechteren, vrouwe
van Almelo
- *A.J. Mensema* 7
- Een signet van de havezete
Weleveld?
- *J.H. Wigger* 14
- Is het nou Almelo of toch
Oldenzaal?
- *Joop Sybrandi* 16
- Putten: traditionele watervoor-
ziening in Twente
- *Everhard Jans* 17
- 'Eene hoogst zeldzame penning'
- *J.E. Gieskes* 24
- De Nikètèmpel in Athene inspira-
tiebron voor de waterstaatskerk in
Hengelo - *Zeno Kolks* 27
- Albert Groll, richter en rent-
meester te Lage
H.D.J. Krikke & K. van Veen 30
- Boekennieuws 37
- Mededeling betr. Usseleres 39

...uit het Elderinkshuis

Typisch Twents !?

In Diepenheim hebben ze de knuppel in het hoenderhok gegooid. In het gebouw van de Kunstvereniging werd daar in december 2001 een expositie geopend onder de titel 'Wij'. 'Wij', dat zijn wij in Twente, in tegenstelling tot 'Zij' in de rest van Nederland. Want zonder 'zij' kunnen wij niet 'Wij' zijn. De expositie ging over de manier waarop wij in Twente tegen onszelf aankijken en over hoe zij dat doen, tegen ons. Het was een zoektocht naar de eigen identiteit voorzover en als die al bestaat, want dat was de vraag. Daarbij werden de onvermijdelijke knipmutsen gepresenteerd, maar ditmaal gedragen over een petje van FC Twente. En natuurlijk het linnenkabinet met inhoud en de boerderijtekeningen van Jan Jans. De samensteller van de expositie had de tekst van het Twentse volkslied aangepast: wij en ons werden zij en hun en dat geeft een verrassend effect. Moet u ook eens proberen!

De inleiders bij de opening en later tijdens een studiedag hadden zo hun vraagtekens bij het bestaan van een eigen streekcultuur en Twentse identiteit. Alles wat tot voor kort door beoefenaars van streekcultuur en volkskunde als typisch Twents werd aangeduid is dat helemaal niet, betoogden zij. Het 'oeroude' midwinterhoorn blazen, vlöggeln, paasvuren, het dialect, de streekdracht en de streekgerechten enzovoorts, die zijn niet exclusief voor Twente. De prachtige, ongerepte natuur? Niks ongerept en oorspronkelijk, het mooie Twentse landschap in geconstrueerd door welgestelde 19de-eeuwse landgoedbewoners. Die wel buitenaf wilden wonen maar dan in een natuur zoals zij die interpreteerden als zijnde authentiek. Geromantiseerd dus. En zo konden de inleiders (meestal niet afkomstig uit Twente...) nog vele voorbeelden noemen van de mythologisering van ons Twentse verleden. Wat gezegd werd was confronterend en wel even schrikken, vooral voor diegenen die altijd overtuigd zijn geweest van de eigen cultuur van Twente.

Het herijken van de manier waarop we tegen ons eigen verleden aankijken staat momenteel zeer in de belangstelling. Er wordt gestreefd naar objectivering, feiten moeten de doorslag geven en ontmythologisering is het toverwoord. Daarover is recent een zeer gedegen proefschrift verschenen, getiteld 'Dirigenten van de herinnering'. Dit boek gaat over musealisering en nationalisering van de volkscultuur in

---

Bij de omslag: Drostenhuis in Ootmarsum, febr. 2002.

Foto: H.A. Kleerebezem

Nederland, van 1815 tot 1940. Het is een proefschrift, zoals gezegd, maar het laat zich lezen als een roman. Een echte aanrader.

Nu is het Van Deinese Instituut een organisatie die zich, dag en nacht, bezighoudt met allerlei aspecten van de Twentse streekcultuur. Zij heeft een Commissie Streekcultuur waarin vrijwel alle afdelingen van het instituut vertegenwoordigd zijn. Nu dan, deze Commissie Streekcultuur heeft de handschoen opgepakt, want je laat je door buitenstaanders toch niet voorschrijven hoe je je eigen verleden moet interpreteren! Je moet zelf onderzoeken of er wel of niet een exclusieve Twentse streekcultuur bestond en bestaat en daarmee een eigen Twentse identiteit. De commissie gaat de meningen van voor- en tegenstanders op een rijtje zetten en analyseren. Daartoe organiseert het VDI in het komende najaar een symposium onder de titel 'Typisch Twents!?' . Let wel: met uitroep- en vraagteken. Er zullen fervente voor- en tegenstanders een inleiding verzorgen, een deskundig panel zal met hen in discussie gaan en vragen uit het publiek beantwoorden. Dat alles onder leiding van een stevige dagvoorzitter en met de hoop op een objectieve conclusie aan het eind van het symposium. Waarmee de Commissie Streekcultuur dan weer aan de slag kan. Over de precieze datum en de verdere inhoud van die dag stellen we u op de hoogte.

Wat de uitkomst van zo'n bijeenkomst ook mag zijn: ik houd van het Twentse Twente, dat kun je niet objectief meten maar je kunt er ook niet omheen.

VDI-on-line

Het computerpark van het VDI blijkt sterk verouderd te zijn. Wat wil je ook, vanaf het begin hebben we gewerkt met een paar nieuwgekochte p.c.'s, de rest waren krijgertjes. Wel goed maar inmiddels versleten en achterhaald. Tijd dus voor een inhaalslag. En dan meteen ook maar goed. Een speciale commissie heeft zich gebogen over de vraag hoe we het VDI digitaal op niveau kunnen brengen. Dat valt nog niet mee. Want een p.c. voor bijvoorbeeld de boekhouding moet andere dingen kunnen dan eentje voor het opslaan van gegevens en foto's uit de museale collectie. Ik noem maar wat. Voorlopig mikken we op de aanschaf van acht nieuwe, up to date machines, modems en software. Die p.c.'s moeten onderling ook verbonden kunnen zijn waardoor we intern digitaal bij elkaar te rade kunnen gaan en snel vragen kunnen beantwoorden. Bijvoorbeeld over hoe laat de koffie klaar is. Netwerken noem je dat. Ook moet het mogelijk zijn de buitenwereld bij ons binnen te halen via e-mail en Internet. En zelf door middel van dit medium aan de buitenwereld informatie te verstrekken. We doen dit natuurlijk al langer maar dat gaat tot nu toe niet zo gladjes. Groot struikelblok is de manier waarop de website van het VDI gevonden moet worden. Via www.biblioplaza.nl/instel/deinse. Nou, kom daar maar eens op als je als niet ingevoerde buitenstaander op zoek bent naar cultuurhistorische informatie over Twente. Dus moet er een goed toegankelijke website komen, in eigen beheer en vooral met de

vermelding van de eigen naam in het websiteadres. Dat gaat nu binnenkort gebeuren en nu maar hopen dat de buitenwereld ons niet al te veel gaat besmetten met virussen.

www.Overijsselkaart.nl

In het vorige nummer van 't Inschrien heb ik u verteld over het project kaartbeschrijvingen. Het adres was toen nog niet bekend, maar nu wel: www.Overijsselkaart.nl De eerste week na publicatie in de krant werd de website zo druk bezocht dat hij af en toe overbezet was en daardoor niet toegankelijk. Inmiddels is dit verholpen en kunt u ruimschoots rondzoeken in het programma om de kaart van uw leven te bekijken.

Personalia

U weet het waarschijnlijk al uit de krant of anderszins: Jan Lonink is de nieuwe voorzitter van het VDI. In zijn gewone bestaan is hij burgemeester van Rijssen, voor de 'jus' in zijn bestaan mag het VDI zorgen. In het volgende nummer van 't Inschrien hoop ik hem wat nader aan u te kunnen voorstellen.

We hebben er een Jan bij: Jan de Vries is sinds 1 januari 2002 toegevoegd aan het legertje vrijwilligers dat de museale collectie van het VDI beheert en bewerkt. Hij zorgt voor de collectie munten en penningen en wordt ingewerkt en begeleid door Hans Gieskes, die aangegeven heeft langzamerhand met dat werk te willen stoppen. Jan werkt bij het directie-secretariaat van de gemeente Enschede en snoept eens per twee weken wat uurtjes weg bij zijn baas om op het VDI te kunnen helpen.

En tot slot: Margot ter Huurne. Zij gaat als vrijwilliger aan de slag met de Twentse Almanak, uitgave van het VDI. Voor elke nieuwe almanak moeten alle gegevens uit de regio gecontroleerd en eventueel aangepast worden. Dat is elk jaar weer een hele klus; we zijn blij dat Margot dat op zich wil nemen.

Beleidsplan

In 1997 verscheen het eerste beleidsplan van het VDI. Zoals te doen gebruikelijk moet je na een jaar of vijf een nieuw beleidsplan schrijven en dat doen we nu. De portefeuillehouders leveren hun plan in voor de komende vijf jaren en al die plannen worden samengesmeed tot een nieuw beleidsplan voor het gehele VDI. Daarmee hebben we dan weer een leidraad voor ons handelen de komende jaren. Het vastleggen van beleid is belangrijk in onze hectische tijd. Er komt vaak zoveel op je af en je moet soms snel kunnen reageren op economische, financiële of politieke ontwikkelingen. Dan is het goed om een beleidsplan in je achterzak te hebben waarmee je nieuwe ontwikkelingen kunt toetsen aan je vastgestelde voornemens. Zodat je niet alle kanten opvliegt en tenslotte nergens terecht komt...

Museumregistratie

Een van de doelstellingen in het nieuwe beleidsplan voor de museale collectie is het verkrijgen van museumregistratie. Ik weet niet meer of ik u dat al verteld heb, maar in Nederland is onlangs de 'Stichting het Nederlandse Museumregister' opgericht. Opname in het museumregister betekent dat je als organisatie voldoet aan een aantal basiseisen. Een soort keurmerk zullen we maar zeggen. Als je daarin opgenomen bent dan kom je in aanmerking voor allerlei faciliteiten, onder andere deelname in subsidiegelden, en is makkelijker bruikleenverkeer mogelijk.

Begin 2001 heeft het VDI zich aangemeld voor opname. De commissie die oordeelt over de aanvraag vond dat het VDI voldoet aan alle gestelde eisen met uitzondering van die ene publiekstaak: exposities. Afgewezen dus. Ja maar, we exposeren toch? Al jaren organiseert het VDI exposities in onderkomens van zusterorganisaties. We doen dat niet omdat we dat zo leuk vinden maar omdat we in het Elderinkshuis geen eigen expositieruimte hebben, helaas. Maar het zijn wel onze eigen exposities, tot nu toe hebben we er nog nooit een aangekocht. En er staat nergens dat je persé in je eigen gebouw je exposities moet organiseren!

Afijn, we zijn nogal vasthoudend en na veel heen en weergeschrijf en na een bezoek van Helmig Kleerebezem en mijzelf aan de commissie in Zwolle zijn we nu dan toch opgenomen in het museumregister. Weliswaar is het een voorlopige opname; we krijgen drie jaar de tijd om te voldoen aan de eis van een eigen expositieruimte. Ik denk dat we niet al te optimistisch zijn als we ervan uitgaan, dat we over drie jaar vast en zeker kunnen beschikken over een eigen ruimte. Wat denkt U? Het besluit over opname in het register is nog niet officieel meegedeeld, eigenlijk nog een geheimje dus. Maar ik wil het u toch vast vertellen anders moet ik drie maanden wachten, tot het volgende nummer van 't Inschrien.

Ondertussen ben ik er heel blij mee. Als je op vrijwel alle onderdelen voldoet aan de eisen van het Nederlandse Museumregister, zeg maar de toets der kritiek kunt doorstaan, dan zegt dat wel iets over de manier waarop we zorgen voor onze museale collectie en alles wat daarbij hoort. Ik beschouw de opname in het register dan ook als een pluim op de hoed van alle collectiemedewerkers.

JAARTHEMA 2000: 'TWENTE ROND 1800'**MR. HENDRIK KNIJPINGA CRAMER, PATRIOT¹**

P.H.L. Spee

Ontroerd betrad Cramer de zaal waar de Staten-Generaal bijeenkwam. Het was donderdagochtend 26 mei 1795; de Bataafse revolutie bevond zich in haar vijfde maand. Een andere Overijsselse afgevaardigde, burger(!) Van Marle, stelde hem voor en na de eedsaflegging nam hij plaats tussen de collega's en keek om zich heen. Vergeefs zochten zijn ogen de 'eertijds zo geliefkoosde pourtretten' van vorige stadhouders en gekscherend schreef hij zijn stadgenoten: Ook 'Willem de laatste, die voorheen een mooi Schoor- steen-Stuk uitmaakte, is niet meer'²

Wie was H.K.Cramer?

Cramer (1754-1815) is geboren en getogen in Ootmarsum. Het stadje telde rond 1780 ruim 1100 inwoners, waaronder verschillende juristen, want men vond er buiten het stadsgericht een lands-, hof- en drostengericht. Ook hij studeerde rechten, eerst in Groningen, daarna te Leiden.³ Dat was bij de Cramers, een familie van met name advocaten en papierfabrikanten die opmerkelijk veel burgemeesters voortbracht, in de achttiende eeuw bijna een traditie.

De jonge doctor in de rechten (1777) voelde niet voor de balie.⁴ Op voorspraak van de Twentse drost van Heiden Hompesch, die resideerde op het Huis Ootmarsum en aan wie hij zijn dispuut opdroeg, kreeg Cramer een aanstelling als jongste secretaris van Deventer.⁵ Cramer ontmoette daar de 'groten' van het gewest. Daartoe behoorde zeer zeker Gerhard Dumbar, de geleerde eerste secretaris van Deventer en goede vriend van Van der Capellen tot den Pol. Het is heel goed denkbaar dat beide secretarissen, ondanks een groot verschil in leeftijd en rang, met elkaar spraken over diens optreden: acties, zoals het ageren tegen de drostendiensten, waarbij de baron meesterlijk gebruik maakte van de publieke opinie om regeerders onder druk te zetten. Juist daarin kondigde zich de eigenlijke patriotentijd aan!

Hoe dit ook zij, de nieuwe secretaris stond op de drempel van een boeiende fase in onze geschiedenis. De periode 1780-1815 wordt gezien als een revolutionair tijdvak, waarin de fundamenteen werden gelegd voor het moderne Nederland. Hoogtepunten hierin waren de patriottenrevolutie (1786-1787), die door de Oranjepartij met behulp van Pruisische troepen werd neergeslagen en de Bataafse revolutie (1795-1798). De eerste streefde democratie na, maar de tweede was door het Franse voorbeeld en de Franse steun veel radicaler en meeromvattend. Toen ging het bovendien om de vorming van de eenheidsstaat, inclusief één staatsschuld, één wetboek enz.

Gelijckheid   Vrijheit   Broederschap

SOM
A 58

1848 Den 2 Junij 1798.
Het eerste jaar der Batavische vrijheit

Mede-Burgers!

Nadat ik zondag den 17 deij van Liss was vertrokken ben ik zaterdag den 23 alhier in weltevond gearriveert. Pijnt: Zondag en maandag was er geen vergadering. Dingsdag morgen om elf uur, de gewoone tijd dat de vergadering begint, wierd ik door de vergadering voorgestelt en uanselgen door den Burger van Marle geïntroduceert, ik was hier aangegaan ik wil het u niet ontveenden, Mede-Burgers. toen ik ter vergadering binnen trad, en aldooz mannen van onderscheiden Provincies en paeroc bijeen vond, die, zo als ik vertoovve, alle waeren te saamen gekoomen om de Rechten van den Mensch te verbeedigen en haer te reoveren, ik ging zitten, nadat ik vooraf van gewoontlijken Leed gevoon, en door den Preses staen op een vriendelijck wijf versiekomt wierde keek ik

Document uit de verzameling van de vereniging Oudheidkamer 'Twente'

De politieke opkomst van Cramer viel in de patriottentijd. Hij werd tot kapitein bij de schutterij en in 1785 tot burgemeester van Ootmarsum gekozen. Die laatste functie behield hij tot 1800, zij het met een grote onderbreking (1791 t/m 1794).⁶ Die (betrekkelijke) continuïteit - vooral het 'overleven' van 1788 valt op - was niet zo vreemd. In tal van brieven, ten dele door hem zelf geschreven, ontmoeten we de vrijgezel als een echte levensgenieter, verzot op plezierreisjes en jachtpartijen in het Bentheimse. (Ik), 'die niet gewoon ben veel te doen', bekende hij zelf eens. En een oud-burgemeester die wèl na de patriottenrevolutie zijn functie verloor (1788), noemde Cramer, die in dat jaar nota bene met de rentmeester van het Huis Ootmarsum gearmd door de stad wandelde, een man 'wie ein Wetterhaan'.⁷ Een man dus die met alle winden meewaaide, ja zelfs aanpakte met een handlanger van de drost wanneer hem dat beter uitkwam. Ook een paar staaltjes die we nog zullen opvangen van zijn ideeën, lijken het te bevestigen: Cramer was bepaald geen radicale patriot en zal daarom zowel voor de meeste orangisten als patriotten acceptabel geweest zijn.

Merkwaardig was de gang van zaken in 1791 en 1792. In beide jaren werd hij tot burgemeester gekozen, maar vervolgens niet door Gedeputeerde Staten in dat ambt bevestigd. Een gevolg van zijn bedenkelijke levenswijze, zijn hang naar wijntje en trijntje of herhaald verzuim van raadsvergaderingen?⁸ Waarschijnlijk niet. Dan zou het al eerder gebeurd zijn. Misschien ligt de oplossing wel in de dood van drost van Heiden Hompesch (1790), waardoor de samenstelling van GS veranderde.

Bijzonder waren ook de gebeurtenissen in 1795.⁹ In dat jaar werd, zoals dat bijna overal gebeurde, het Ootmarsumse stadsbestuur afgezet. Maar omdat er in dat revolutiejaar tussen gereformeerden en katholieken - de lang achtergestelde overgrote meerderheid - een gespannen verhouding ontstond, was de vorming van een algemeen geaccepteerd bestuur onmogelijk. De Provisionele Representanten van het Volk van Overijssel, die in de plaats gekomen waren van de oude Provinciale Staten, besloten daarom in te grijpen.

Conform hun wens stelden vier door de burgerij gekozen gecommitteerden, twee uit elk van beide groepen, een nieuw Stedelijk regeringsreglement op. Daarin kregen alle mannelijke burgers, wanneer ze tenminste aan bepaalde eisen voldeden, ongeacht hun religie, actief en passief kiesrecht. Op dat reglement konden de burgers aanmerkingen maken en daarvan maakte ook Cramer gebruik. Terwille van de eendracht, meende hij, diende het bestuur voor de helft uit gereformeerden en voor de rest uit katholieken te bestaan. Ook zouden per gezin slechts twee personen mogen stemmen.¹⁰ En dan te bedenken dat hij boven de brief, waarmee dit artikel begon, 'Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap' plaatste! Duidelijk is, dat de patriot hier in een conservatieve dip zat. De Representanten keurden het reglement bijna helemaal goed, hoewel invoering werd uitgesteld tot de rust zou zijn hersteld. Vervolgens moest de burgerij een dubbel getal leden voor het bestuur aanwijzen waaruit de Representanten een keuze zouden maken. Aldus geschiedde en hoewel Cramer nota bene niet op de nominatie stond,

werd hij toch als municipaal (de nieuwe benaming voor een burgemeester) benoemd!

In de jaren 1795 t/m 1797 werd Cramer geregeld door de municipaliteit, waarvan hij weer deel uitmaakte, afgevaardigd naar de provinciale regering. Wat hij als Provisionele Representant¹¹ te berde bracht, en dus ook welke standpunten hij er in de loop der jaren innam in grote kwesties als het amalgame van de staatsschuld en de opheffing van provinciale autonomie, moet nog onderzocht worden. Zeker is wel, dat hij voor Ootmarsum subsidies en kwijtschelding van belasting bepleitte.¹² Een goede zaak. Ootmarsum was, evenals verschillende andere steden, het slachtoffer geworden van steeds maar weer nieuwe inkwartieringen en rekvisities van diverse legeronderdelen: eerst die van de naar Duitsland vluchtende Britse bondgenoten en vanaf 2 maart 1795 die van onze Franse bevrijders.

In april 1795 volgde Cramers benoeming tot gecommiteerde ter generaliteit. Zoals uit de inleiding blijkt, bleef het niet bij een benoeming, maar werd hij op 26 mei als afgevaardigde namens Overijssel geïnstalleerd. Drie dagen later zal ook Cramer deelgenomen hebben aan de bespreking van een plan dat voorzag in de verkiezing van een Nationale Vergadering die de nieuwe constitutie voor de Bataafse Republiek moest opstellen. Dit plan streek elke radicale patriot, in en buiten de Staten-Generaal, tegen de haren in, want het voorzag weliswaar in de vorming van een democratisch gekozen Nationale Vergadering, maar belemmerde tegelijkertijd de vorming van de eenheidsstaat. Een nogal conservatief stuk dus. Toch liet Cramer de Ootmarsumers, aan wie hij het opstuurde, weten: *'gelijk ik niet twijffele, of Gij zult te uwen, dit groote werk, met een vriendelijk glaasjen gedagtig zijn'*.¹³ Inderdaad, evenals Van Marle, maar van hem wisten we het, was Cramer in 1795 een gematigd patriot, die in beginsel vasthield aan een autonoom Overijssel. Het verblijf in Den Haag toont overigens aan dat Cramer door zijn collega's bepaald niet gezien werd als een lichtgewicht. Trouwens ook zijn lidmaatschap van een aantal provinciale commissies, waaronder die van financiën, wijst in die richting.

Cramer eindigde zijn carrière als provisionele verwalter-drost van Twente (1799-1807), een tijdelijk bestuurder van het drostambt, en tenslotte als baljuw van Twente (1807-1811).¹⁴ De benoeming door het Uitvoerend Bewind in Den Haag, welke in december 1799 plaatsvond¹⁵, leek op dat moment bijzonder eervol. Toegegeven, er was inmiddels een proces in gang gezet dat de invloedrijke functie die Heiden Hompesch ooit met veel vertoon waarnam, steeds verder zou uithollen. Maar er was in 1799 nog genoeg over.

Niet lang echter. In 1802 verloor Cramer de criminele rechtspraak aan een in 1802 ingesteld Departementaal Hof van Justitie en in 1807 verdween zijn bemoeienis met het bestuur. Hoe Cramer dit verval, dat eindigde met de opheffing van het ambt van baljuw in 1811, onderging, mogen we raden.¹³

Noten

1. Dit (voorlopige) artikel is gebaseerd op literatuur (iz. R.C. de Bruin, P.Geyl, M. de Jong, A. van de Sande, S. Schama, C. Trompetter en wat verderop vermeld wordt), en onderzoek in de archieven van Ootmarsum (OAO) en de Ver. 'Oudheidkamer Twente' (AOT).
2. AOT SOM A58.
3. AOT SOM D49-9. P. Brood, P. Nieuwland en L. Zoodsma (red.), *Homines novi*. De eerste volksvertegenwoordigers van 1795 (Amsterdam 1993) 370 vermeldt alleen Groningen.
4. A. Vosding van Beverforde, Verhaal van de Procedure. gevoerd tusschen Mr. H.K. Cramer, aanlegger en Mr. A. Vosding van Beverforde, verweerder (Deventer 1817) 176.
5. AOT SOM D45-9 en 12.
6. AOT SOM D45-41, 47; D52-36; OAO 11, 80a, 86, 158. Wijkt sterk af van *Homines novi* 370. Geen bewijs gevonden voor 1798, maar gezien de reeks ligt dat jaar voor de hand. Wel is er in 1795 nog een korte onderbreking en dat is misschien ook in 1788 het geval.
7. AOT SOM A58, D45-40 e.v.
8. AOT SOM D45-45 e.v.
9. Wat van Ootmarsum in 1795 is gezegd, steunt op W.J.Formsma, 'De revolutie van 1795 in Ootmarsum' in: VM ORG 54 (1938); OAO D-30 (Dagboek J.van Loo) en AOT D52-36.
10. OAO 85.
11. J.van Doorninck, 'Provisionele representanten des volks van Overijssel sedert 5 Februarij 1795 tot 29 Januarij 1798' in Jaarb. voor Overijssel 1852, xxi-xxxvi. OAO 163 (1797).
12. OAO 11 Rekest d.d. 22 sept. 1795.
13. AOT Som A58.
14. E.D. Eijken, 'Inventaris van het archief van het drostambt Twente, 1610-1811' (Zwolle 1993) 34-37.
15. G.J. Mecking, 'Mr. Jan Willem Racer (1736-1816), leider van de patriotten in de Overijsselse kleine steden' in: Overijsselse Historische Bijdragen 101 (1986) 110.

Het Cremershuis te Ootmarsum

JAARTHEMA 2002: 'TWENTE ROND 1800'

OOTMARSUM TEN TIJDE VAN HENDRIK KNIJPINGA CRAMER

H.J. Eweg

Het duurde altijd enkele dagen voordat 'De Opregte Haarlemmer Courant' en andere kranten met de postwagen uit Deventer bij het Posthuis van Kip (voormalige Herberg 'de Koppelpaarden', later Hotel Tubantia en nu Rabobank) aan de Marktstraat van Ootmarsum afgeleverd konden worden. Samen met enkele andere kranten, zoals de Overijsselsche Courant, de Hoogduitse krant, de Rotterdamsche, de Postrijder en de Nieuwe Europese Staatssecretaris, werden deze voornamelijk gelezen door de bestuurlijke bovenlaag van de bevolking van het kleine stadje Ootmarsum, dat omstreeks de tweede helft van de 18e eeuw ± 1100 inwoners telde. Van het posthuis, tegelijk logement voor de doorgaande reizigers naar Nordhorn, Lingen en verder, werd een druk gebruik gemaakt. Ook werden daar vergaderingen en andere bijeenkomsten gehouden. In de tweede helft van de 18e eeuw was de postroute vanuit Amsterdam, Deventer, Almelo, Ootmarsum en verder de grens over naar Hamburg en Hannover, een belangrijke verkeersweg. De Zuiderpoort passerend, reden de wagens via de Schildstraat (nu Grotestraat) en Marktstraat (Steenstraat) de stad binnen om door de Stenenpoort de weg naar Frensdorf te volgen.

Van oudsher was Ootmarsum een bestuurlijk middelpunt en bleef dit tot in de Franse tijd. Deze functie had haar stempel gedrukt op de kleine samenleving van het stadje. Een vertolking, afgedrukt in 'Twentsche Eigenheimers' van Mr. G.J. ter Kuile Sr. op blz. 195, geeft dit op treffende wijze weer:

"(...) de huizen met oude houten gevels, in de stille stijve straten de stijve deftige personages met pruiken, pijpen en pantoffels, glurend achter de glazen als de hoorn van de postillon weerklinkt; de gewichtig doende burgers in hun ouderwetsche rokken met kanten lubben en breede mouwopslagen, met korte broeken, dikke kuiten en welgedane gezichten; hun vrouwen in kleurige kleeren met wijde rokken en nauwe lijffes en zonderlinge kapsels (...)"

De bestuurlijke bevolkingslaag bestond uit aanhangers van het als staatsgodsdienst voorgeschreven gereformeerde geloof; het was een voorwaarde om een bestuurlijke functie te bekleden. Ootmarsum had zelfs twee predikanten, waarvan Ds. Van Loo (1754-1797) bekend is van zijn dagboek. Om beurten hielden zij dienst in de Grote kerk van de stad. Onder de bestuurders komen wij namen tegen van families, waarvan een aantal na de Franse tijd is weggetrokken of uitgestorven, zoals de Van Beverfordes, Campstedes, Cramers, Dröghoorns, Van Laers, Penninks, Van Rhees en Staverman.

Als vervolg op het onderwijs aan de Nederduitse (lagere) school leerden hun kinderen vaak verder aan de Latijnse School in Ootmarsum of Oldenzaal.

Er heerste een betrekkelijke welvaart onder een klein deel van de bevolking, een groter aantal was minder vermogend. Het dagelijks leven werd in beslag genomen door zorg voor het bestaan, uitwisseling van nieuwtjes omtrent familie-aangelegenheden. Veel gezinnen die van oudsher in de stad woonden hadden er familiebanden. Rondom de stad, maar ook in de stad hadden de meeste bewoners akkertjes en tuintjes. Pluimvee en varkens werden in schuurtjes of andere bijbouwsels gehouden.

Het doen en laten van de adellijke familie Van Heiden Hompesch op het Huis Ootmarsum was een dankbaar gespreksonderwerp. Ook de regelmatig weerkerende zittingen van het stads- en landgericht in het stadhuis gaven genoeg stof tot praten. De notabelen gingen veel bij elkaar op bezoek of troffen elkaar in de sociëteit 'Fraternitas'. Dit was een soort vereniging of gezelschap van intellectuelen, om beurten bij de leden thuis gehouden. Hier werden ook de berichten uit de krant besproken. De politieke ideeën over soevereiniteit en opvattingen over rechten van de burgerij in de landelijke en provinciale bestuursorganen waren in genoemde kringen doorgedrongen en vonden ingang bij de leden van Fraternitas. Verder waren het jachtrecht en de drostendiensten een dankbaar onderwerp van gesprek. Uit de kranten werden de gebeurtenissen in het buitenland en met name in Frankrijk nauwlettend gevolgd en besproken. Vooral A. Vosding van Beverforde werd in deze kringen een toonaangevende figuur. De invloed van de universiteiten op de in Utrecht en elders studerende jongeren uit Ootmarsum, zoals Wennemar Dröghoorn en Hendrik Knijpinga Cramer, bleef niet zonder gevolg.

De kranten berichtten over de ontwikkelingen binnen de republiek, de strijd tussen patriotten en prinsgezinden en de oprichting van schutterijen of burgervrijkorpsen in het land. Op 2 oktober van het jaar 1783 werd in Ootmarsum ook een burgervrijkorps opgericht, tot groot ongenoegen van drost S. van Heiden Hompesch. De exercitieplaats was op de Handbleek in de Stadsmarsch (Mors). Regelmatig werd er door het met geweren en sabels uitgeruste korps geoefend. De oefeningen van de 105 schutters mochten door de donatrices worden bijgewoond, waarbij zij een rode strik met een zwart roosje erin op de borst droegen.

Aan het einde van de zomer van 1787 kwam uit Zwolle het bericht dat Pruisische troepen het plan hadden om via Overijssel op te trekken naar Holland en ingekwartierd zouden worden in Ootmarsum. Dit bericht veroorzaakte veel opschudding. Bevreesd voor plundering werden door veel inwoners have en goed elders in veiligheid gebracht.

Op 18 september is de bevolking van Ootmarsum getuige van de intocht van Pruisische huzaren van het korps van Von Goltz onder leiding van overste Göcking. Vooral de patriottisch gezinde burgers verwachtten het einde van het streven naar vrijheid. Een citaat uit een handschrift van Wennemar Dröghoorn:

“O gedenkwaardige en mogelijk voor de vrijheid noodlottige dag!, moest ik helaas lang leven om een aanschouwer te zijn van sulk een treurtooneel, O, doodelijke slag voor de stervende vrijheid “

Het Ootmarsumse vrijkorps werd ontwapend en de geweren in beslag genomen. Vosding van Beverforde, majoor van het korps, vluchtte naar Nordhorn. Op 5 oktober vond in Ootmarsum de legering plaats van prinsgezinde troepen onder bevel van overste Van Eysch. Behalve de burgemeesters kreeg iedereen inkwartiering. De maand daarop braken er onlusten in de stad uit. De gelegerde manschappen vielen inwoners lastig, vernielden ruiten en huisraad. Ook werd er geplunderd. De jaren hierna tot 1795 kenmerkten zich door het intimiderende gedrag van de nieuwe oranjegezinde bestuurders in de plaatselijke overheid.

Een voor veel Ootmarsummers als heugelijk ervaren feit, was het plotselinge overlijden van Sigismund van Heiden Hompesch op 5 juni 1790. Veel inwoners haalden opgelucht adem! Deze Van Heiden was een vriend van stadhouder Willem V en uitermate anti-patriottisch. Door zijn negatieve houding ten aanzien van de overwegend rooms-katholieke bevolking was hij weinig geliefd! Enkele dagen na zijn overlijden klonk regelmatig de kerkklok van de Grote Kerk om de voormalige drost te ‘verluiden’. In de nacht van 9 op 10 juni keek een groot aantal Ootmarsummers zwijgend naar de voorbijtrekkende begrafenisstoet, verlicht door 12 tot 14 flambouwen die werden vastgehouden door zijn meiers (horige boeren) uit Groot en Klein Agelo. Zijn bij-

Gemeentehuis Ootmarsum

zetting vond plaats in de adellijke grafkelder in de kerk, thans nog aanwezig als columbarium in de (sinds 1809 weer) rooms-katholieke kerk.

Langzamerhand kwam er nu meer vrijheid voor de katholieken in Ootmarsum. In het hofmeiershuis (hoek Ganzenmarkt/ Grotestraat) overleed in 1794 de weduwe van de hofmeier Hermannus van Beverforde; enige jaren later betrok haar stiefzoon Antony van Beverforde dit pand. Haar zoon Hendrik woonde in het pand Walstraat 1.

De novemberdagen van het jaar 1794 brachten voor Ootmarsum veel angst en onrust. De oprukkende Franse legers dreven de Pruisische en Engelse troepen voor zich uit. Door Ootmarsum trokken tot begin maart 1795 allerhande vreemde troepen. De Grote Kerk werd als paardenstal, gaarkeuken en hospitaal gebruikt. Regelmatig werden er soldaten ingekwartierd. Eindelijk trokken dan op 2 maart de eerste Franse troepen Ootmarsum binnen, die ook weer ingekwartierd werden.

Begin januari pakte de weduwe van Sigismund van Heiden Hompesch haar koffers en reisde af naar Bentheim om later door te gaan naar Braunschweig, waar zij in 1803 overleed. Het Huis Ootmarsum kwam leeg te staan hetgeen het naderende einde betekende van de havezate en vroegere Commanderie van de Duitse Orde.

7 maart 1795 was een feestdag in de stad: Ootmarsum danste om de vrijheidsboom en ging vol verwachting de nieuwe tijd tegemoet... Het viel echter tegen. De handel en de economie stagneerden en de algehele verarming eiste in Ootmarsum zijn tol.

R.K. Kerk met 'Ouden toren', naar G.A. van Oosterhoudt (1829)

De nieuwe opvattingen ten aanzien van de vrijheid van godsdienst hadden tot gevolg dat de katholieken aan het stadsbestuur konden deelnemen (1796). De eeuwenoude gilden werden afgeschaft; zij pasten niet in de nieuwe opvattingen. Opschudding verwekte het proces in 1798 voor het stadsgericht tegen pastoor Helter wegens het lezen van de mis door de gevluchte Franse priester Petit. Helter werd niet beboet maar moest de kosten van het proces betalen.

In 1809 werd door Koning Lodewijk Napoleon tijdens zijn bezoek aan de stad de Grote Kerk aan de Rooms-Katholieke parochie teruggegeven. De intocht van de koning bracht veel volk op de been, hij werd door 200 ruiters feestelijk ingehaald. Het afschaffen van de hofhorigheid (1809-1810) had grote gevolgen voor de boerenstand. De inlijving bij Frankrijk in 1810, met als gevolg dienstplicht en paardenvorderingen, legde veel druk op de bevolking van de stad met omgeving. November 1813 was voor Ootmarsum een maand waarin allerlei geruchten de ronde deden over naderende bendes Russische kozakken.

Op 12 november was het zover: een ruiterafdeling Kozakken van kolonel Narischkin trok door de stad op jacht naar achtergebleven Fransen. Dit was echter nog niet het einde van alle zorgen want weer kwam het tot inkwartiering en verplichte leveringen. Met het uitsteken van de nationale vlag omstreeks 5 december 1813 kwam er echt een einde aan de Franse bezetting en kon Ootmarsum een nieuwe periode ingaan.

Bronnen

- Oud-archief der Gemeente Ootmarsum.
- Archief 'Van Beverforde', Ver. 'Oudheidkamer Twente'
- Archief Vereniging Heemkunde Ootmarsum en Omstreken.

Literatuur

- Dingeldein, W.H., Uit het leven van Joan Georg Dröghoorn te Ootmarsum in: 'Verslagen en Mededelingen, Ver. O.R.G. 56e stuk, Tweede reeks- Twee en dertigste stuk. 1940
- Dingeldein, W.H., Een Ootmarsums burgergezin in de Patriottentijd, in: 'Uit leven en werk van W.H. Dingeldein', St. Heemkunde Denekamp 1988.
- Hilbrink, J.A.M.C., 'De activiteiten van Antony Vosding van Beverforde', Oldenzaal 1983
- Kokhuis, G.J.L., 'De geschiedenis van Twente', Oldenzaal 2000
- Röring, W.G.A.J., 'Kerkelijk en Wereldlijk Twente' 1909-1911, Herdruk 1978.
- Spee, P.H.L., 'Ootmarsum', M.O.scriptie, verkorte bewerking 'Ootmarsum en de Patriottenbeweging' Zwolle 1978
- Stichting Heemkunde Ootmarsum 1996, Werkgroep Geschiedenis I, 'Het Vrederecht van Ootmarsum'
- Stichting Heemkunde Ootmarsum 1981, Werkgroep Geschiedenis I, 'Jaartallenboekje Ootmarsum'
- Eweg, H.J., Toch, het Drostenhuis, in: 'Jaarboekje 1997 Stichting Heemkunde Ootmarsum'

STEENHOUWERIJ J.H. HOOGEMAN TE HENGELO

Eén van de mensen op deze fotokaart is Johannes Hendrikus Hoogeman, ongeveer 50 jaar, eigenaar sinds 1908 van de afgebeelde steenhouwerij. Hij verstuurt deze kaart op oudejaarsdag 1912 en wenst de geadresseerde een Z.N. (Zalig Nieuwjaar). De foto is niet ter gelegenheid van de jaarwisseling gemaakt, want de kiek geeft een zomers beeld. Centraal staat mevrouw Johanna Hoogeman- te Riele. Aan haar hand staat een van de drie dochters, Maria. Niet de mensen zijn echter het belangrijkste, maar de enorme steenklompen waarin een H is gebeiteld, waarschijnlijk van Hoogeman. Het rooms-katholieke gezin Hoogeman heeft niet alleen zonnige tijden gekend aan de Drienerbeekweg te Hengelo, want in 1918 sterft de enige zoon Johannes op 18-jarige leeftijd. Zelf is Hoogeman in 1932 overleden, vijf jaar na zijn vrouw. Hij was toen 68 jaar, maar niet meer actief. Hij rentenierde. Zijn steenhouwerij was overgenomen door Derk Jan Meier. De dochters waren het huis uitgegaan. Een van hen werd onderwijzeres na de opleiding gevolgd te hebben te Neerbos.

Joop Sybrandy

ANASTASIUS EN DENEKAMP

H. Hagens

Van 6 tot 9 juni 2000 vond bij Denekamp de opvoering plaats van een historisch openluchtspel: 'Hugo van de Denekamp'. Het was een schouwspel dat men niet licht vergeet. Kosten noch moeite waren gespaard om er iets groots van te maken. Talrijke vrijwilligers hebben er talloze uren aan besteed om de opzet te doen slagen. En met succes! Ik kan zelf in elk geval nog steeds met plezier en enthousiasme aan de opvoering terugdenken.

Tegelijk met de opvoering verscheen de herdruk van een in 1948 (of 1949) verschenen 'historisch jongensboek' onder dezelfde titel als die van het openluchtspel. Uitgever was 'Uitgeverij Smit van 1876' te Hengelo. De uitgave van 1948 verscheen bij 'L.J. Veen's Uitgeversmaatschappij N.V.' te Amsterdam. Schrijver was dr. P.H. Schröder (1900-1983). Deze neerlandicus, die familiebanden had in Denekamp, stelde belang in de herkomst van de naam van het dorp en stuitte bij zijn studie hierover op een boekje: 'DE DENEKAMP. Twentsch Tafereel uit den tijd van het Veemgericht', geschreven door ene ANASTASIUS. Het was in 1901 te Enschede uitgegeven door Joh. Peteri (Firma B.B. Blijdenstein). De Enschedese historicus, dr. A. Benthem Gzn., had er een inleidend woord bij geschreven, wellicht om er een geschiedkundige ondergrond aan te geven. De VVV te Denekamp verzorgde later (wanneer?) een tweede, ongewijzigde druk en P.H. Schröder schreef naar aanleiding daarvan een openluchtspel, dat voor het eerst in 1931 werd opgevoerd, later weer in 1947 en nu dus ook in 2000.

Het verhaal zelf stamt - naar tot dusver werd aangenomen - uit 1901. Nu werden er in de 19de eeuw verschillende seriewerken, als een soort jaarboeken, uitgegeven, waarin allerlei bijdragen over al dan niet interessante onderwerpen op velerlei gebied. Een zo'n serie heet 'HET LEESKABINET', met als ondertitel 'Mengelwerk tot gezellig onderhoud voor beschaafde kringen' (Uitg. Hendrik Frijlink te Amsterdam). Het eerste deeltje verscheen in 1862. Bij het doornemen van deze series ontdekte ons bestuurslid G. Hartong meteen al in het eerste deel een bijdrage: 'DE DENEKAMP, een twentsch tafereel uit den tijd van het Veemgericht', door ... Anastasius. Het verhaal is dus bijna 40 jaren ouder, en past zo geheel in de schrijverstraditie in het midden van de 19de eeuw: 'het vaderlands gevoel'. We kennen ze wel, schrijvers als Van Lennep.

'Ontvang hierbij de derde en laatste oproep!' blz. 140
Illustratie uit: 'Hugo van de Denekamp', 1948

Wie was Anastasius?

In het voorbericht bij de door Uitg. Smit verzorgde tweede druk uit Elja Schröder, dochter van dr. P.H. Schröder, het vermoeden, dat dit een pseudoniem is van Herman Doelens. Hier helpt ons het Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde uit 1878 uit het probleem. Zijn eigenlijke naam was Peter Duys en A. de Kempenaer noemt hem in zijn boek 'Vermomde Nederlandsche en Vlaamsche schrijvers' (Leiden, z.j.) als schrijver van 'novellen in het Lees kabinet'. De beschrijving in het Biographisch Woordenboek geven we in zijn (korte) geheel in fotocopie weer.

Met dank aan G. Hartong te Enschede.

Duys (Peter), geb. te Dennenburg (N.-Brab.) 3 Oct. 1822, godsdienstonderwijzer bij de Herv. kerk, eerst te Eibergen, daarna te Kampen. Hij schreef: *Bijbelsche kinderen*, Kamp. 1854; *Beeldengalerij van belangrijke christenen vóór de hervorming*, Kamp. 1856; *Radbouds dochter en andere novellen uit onze historie*, Amst. 1858; *Historische kinderen*, Kamp. 1862; *Dougd en ondougd*, Kamp. 1864; *Vermaarde Nederlanders, geschatst voor de jeugd*, Kamp. 1864. Voorts verscheiden kinderwerkjes op stichtelijk gebied, en vele bijdragen in prenteboeken met anderen.

EEN SIGNET VAN DE HAVEZATE WELEVELD? (2)

Het bovengenoemde artikel, geschreven door J.H. Wigger in 't Inschrien 2002 nr. 1, heb ik uiteraard met aandacht gelezen. Met alle waardering voor het verhaal wil ik graag wat kanttekeningen plaatsen. Voor mijn commentaar heb ik gebruik gemaakt van de volgende bronnen uit mijn eigen huisbibliotheek:

1. Huizen van Stand, adellijke huizen in Drente van J. Bos e.a.;
2. De Ommelander Borgen en steenhuizen van W.J. Formsma e.a.;
3. Het Geslacht van Welvelde door J.A.R. Kymmell;

Het blijkt, dat al vrij snel leden van het geslacht Welvelde naar Drente vertrokken en vandaar uit naar de provincie Groningen. Eén en ander als gevolg van de toen in zwang zijnde huwelijkspolitiek van de (land)adellijke geslachten.

'Onze' Johan van Welvelde, de laatste Welvelde op hét Huis Weleveld in Zenderen was een zoon van Geert en Sophia Mulert. Johan had een broer, die Zeino heette en van hem is bekend, dat hij zich in het kerspel Dalen, in Drente vestigde. Zeino trouwde in 1508 met Anna van Diepenbrock en het stel gewon niet minder dan zestien kinderen. Dat tikt natuurlijk aan en zo verspreidde het geslacht Weleveld zich als een olievlek over het Drentse land én daarbuiten. Veel vertrokken echter, volgens de genealogie van Kymmell in oostelijke richting, maar zeker is, dat zoonlief Harm zich nadrukkelijk in Drente vestigde en via een huwelijk op huize De Klencke kwam. Het daaruit voortkomende geslacht Welvelde-De Klencke heeft een vooraanstaande rol gespeeld in de Drentse Ridderschap.

We moeten overigens niet vergeten, dat de oorsprong van de havezate Welvelde ook in Drente lag, namelijk in het Huis Oldenhave in Ruinen. Tot 1795 waren de eigenaren van Weleveld aan dat huis leenplichting.

Alleen al in de index van het genoemde boek over de havezaten van Drente komen in totaal 53 verwijzingen voor! Zo bezat een Welvelde het huis Vredeveld nabij Assen. Van dat verdwenen huis is nog een wapenstein bekend, waarop de wapens van de familie Welvelde en Douma. Het wapen van Welvelde wijkt op die steen in die zin af, dat de wolfskop naar links (heraldisch) is gewend.

Ook in de provincie Groningen komen we de naam Weleveld veelvuldig tegen. Zo koopt Ephraim van Welvelde de Borg Farmsum in 1687. Er zijn familiegraven van die naam in de kerk van Holwierde uit het begin van de 17e eeuw. In 1663 sterft een Johan van Welvelde na een huwelijk met Wigboldina van Lewe. Ook in Woltersum bij Ten Boer bezaten Welveldes een borg en in de oude kerk van Woltersum ligt nog een memoriesteen voor Johan van Welveldt, gestorven in 1634.

Als men het Groninger museum bezoekt en men wandelt vanaf het station over de brug naar de ingang daarvan, dat ziet men aan de linkerzijde de ronde koepel boven de ruimten van de regionale geschiedenis van Groningen. Twee wapenstenen, vast gehouden door een leeuw, sieren de hoeken van het gebouw. De linker wapenstein draagt het wapen van WELEVELD.

Het is mij bekend, dat het genoemde signet uit Groningen zou komen. Het lijkt mij aannemelijk, dat het afkomstig moet zijn uit een van de huizen, zoals hierboven is omschreven. Het VAN DEINSE INSTITUUT hoeft dus niet het gevoel te hebben een zilveren kat of beter wolf in de zak te hebben gekocht. De lijn van het zegel loopt, misschien wel met een flinke omweg, toch terug naar Geert van Welvelde, heer van Welvelde in Zenderen.

J.J. Grootenboer

PUTTEN: TRADITIONELE WATERVOORZIENING IN TWENTE

Naschrift

Enkele reacties op mijn artikel, dat werd gepubliceerd in het vorige *Inschrien* (2002, nr.1), zijn het vermelden waard. De heer Ben Morshuis wees me op een foutje: voor 'bewaard gebleven vierkante putten' dient gelezen te worden: 'ronde putten' (p.17). Toch waren, ook volgens Gerard Nijhuis (Oldenzaal), de oudere putten meestal vierkant, in Twente en de Graafschap Bentheim (vgl. ook de vermelde put uit Uelsen van 1639). G. Nijhuis wees mij ook op een belangrijk artikel van zijn hand, onder de titel: 'H.J. Bos als Kommissionär für den Absatz von Gildehauser Stein in der Twente', gepubliceerd in het *Bentheimer Jahrbuch* 1996 (p. 89-99). In de recente 'Van Dale' staat als definitie van *commissionair*: "iemand die op eigen naam en tegen genot van provisie op order of voor rekening van een ander daden van koophandel verricht". Deze beschrijving verduidelijkt wat vermeld wordt in het gedeelte over 'Handel in zandstenen putten'. Advocaat en merkenrichter Bos was partij bij de aankoop van zandsteen in Twente en omgeving, ook voor vele putten op boerenerven en in stadjes en dorpen. Men kon ook geld bij hem lenen: hij was een soort bankier. Het erve Sanderink in Volthe bij Weerselo en het erve Scholtenhave in Tilligte kennen vierkante zandstenen putten, zeker nog uit de Gouden Eeuw. Na 1650 kwamen de ronde putten in de mode, zoals het exemplaar van het erve Assinck uit Bergentheim in de Vechtstreek onder Hardenberg. Deze staat beschreven als "een Bentheimer steenen putte van 9 voet met een ronde randt, bij hem tot Gildehuys gekoft" (1662). Nijhuis vermeldt bakstenen putten uit de omgeving van Delden, terwijl ook in Rijssen halfronde bakstenen voor cirkelvormige putten vervaardigd werden. Bos had waardevolle relaties met de burgemeesters (én steenhouwers) Joan Stuerman en Berend Cramer. In 1788 kostte de puttenpost met zwengel van het erve Engberink in Hasselo 5 Gulden. Niet duur!

Everhard Jans

ERATUM

Naar aanleiding van het artikel 'Eene hoogst zeldzame penning' in het vorige *Inschrien* heeft eene hoogst accurate mede-medewerker van het VDI opgemerkt, dat de in het stuk beshreven penning geen eigendom is van 'voorheen de Twentse Oudheidkamer, en het genoemde boekwerk van Van Loon niet aan 'het VDI' toebehoort. Beide behoren tot de collectie van de Vereniging Oudheidkamer 'Twente'. Ik neem aan dat hij gelijk heeft, het spijt me.

Hans Gieskes

VLOEIWEIDEN IN TWENTE

M.A.P. Horsthuis

Inleiding

De mens heeft een belangrijk aandeel in het naar zijn hand zetten van z'n leefomgeving. Tegenwoordig ziet men dat overal om zich heen maar in het verleden is dat zeker ook gebeurd. De graslanden die in de beekdalen lagen werden in het verleden, vóór de komst van de kunstmest, productief gehouden door gebruik te maken van de bemestende werking van het beekwater. Deze bemesting vond van nature al plaats door de overstromingen in de winterperiode. Daarnaast werden deze graslanden kunstmatig bevoeid. Hierbij werd op allerlei manieren water over het land geleid waarvoor bijbehorende inrichtingsmaatregelen noodzakelijk waren (zie ook Baaijens et al. 2000). In dit artikel wordt ingegaan op de werking van de verschillende vloeisystemen. Daarnaast wordt het belang aangegeven van vloeisystemen voor het toenmalige landbouwsysteem en wordt een aantal voorbeelden gegeven. Aan de basis van dit artikel ligt een manuscript over de werking van de verschillende vloeisystemen in Oost-Nederland (Horsthuis, 2002).

Doel van de bevoeiing.

Onder een vloeisysteem wordt verstaan: *grasland dat op kunstmatige wijze geïrrigeerd (bevoeid) en/of gedraineerd kan worden met water uit een watersysteem (rivier of beek) dat (vaak) bepaalde kwaliteiten heeft. Het doel van deze technieken is de groeiomstandigheden voor de graslandvegetatie te verbeteren.*

Er wordt over het algemeen verondersteld dat de meanderende beken in Nederland, zoals die bijvoorbeeld op de topografische kaart van rond 1900 staan, een natuurlijke ontstaanswijze hebben en maar weinig beïnvloed zijn door menselijk handelen. Echter in de afgelopen eeuwen zijn de beken en kleine rivieren al op diverse manieren door de mens bewerkt en heeft hij ze naar zijn hand gezet. De mens deed indertijd zoveel moeite omdat men door bevoeien in staat was "weide- en hooiland in kracht te houden en ook goed voeder te telen" (Salfeld 1890). Van Heek *et al.* (1897) heeft de verschillende voordelen van bevoeiing op een rijtje gezet:

- *De bemestende werking* van het slib dat afgezet wordt.
- *De oxyderende werking.* Stromend water voert zuurstof mee en geeft dat af aan grond en planten.
- *Het oplossend vermogen.* Het kan voorkomen dat er ijzerhoudende lagen of organische stoffen in de grond aanwezig zijn, die de plantengroei belemmeren. Deze stoffen worden langzaam door het water opgelost en weggespoeld.
- *Bevochtiging.* In perioden van droogte (met name in de zomer) kan bevoeien van belang zijn.

- *De verwarmende werking.* In de herfst beschermt het de grond tegen vorst en warmte-uitstraling, in het voorjaar tegen de nadelige gevolgen van de nachtvorsten.
- *Het drainerend effect.* Door de drainerende werking van het hellende vlak en/of greppelsysteem wordt stagnerend water afgevoerd.

In de literatuur worden allerlei aanwijzingen gegeven die er op duiden dat de landeigenaren indertijd het bevoeien als een voordeel zagen. Zo komen de voordelen tot uiting in het feit dat een hogere pacht voor vloeiveiden gevraagd kon worden.

De reiziger Harm Boom beschrijft in 1846 de situatie op het Landgoed Singraven bij Denekamp: *“Het opgestuwde water verspreidt zich over eene grasvlakte van verscheidene bunders, en eene hoogte die men verkiest, terwijl door een schut een spoedige afloop kan worden aangebragt. Een goed grasgewas heeft op deze aldus bevoeide landen nog nooit gemist, en de quantiteit is altijd grooter dan van dezelfde uitgestrektheid best gemest land onder Denekamp. Vandaar dat de eerste snede van ongeveer een bunder grasland op Singraven verpacht wordt à f 30,00 en een halve bunder niet bevoeid land bij Denekamp, nog geen f 10,00 kan opbrengen”* (Knippers 2000).

Daarnaast zijn er uit het verleden allerlei geschillen en overeenkomsten opgetekend waarbij het gebruik van water geregeld werd. Zo liet in 1645 het erf Reinink (in de buurtschap Volthe, oostelijk van Rossum) niet toe dat anderen het water van de Marke Volthe konden gebruiken. Molenman en Griep hadden het water al gebruikt voor het bevoeien van hun weiden en nu had Reinink al drie dagen zijn weiden bevoeid. Scholten-Linde gaf aan dat Reinink het water niet meer mocht gebruiken (Engelbertink 1999).

Naast de geschillen tussen boeren onderling moeten ook meningsverschillen met een andere groep watergebruikers worden genoemd: de mulders van de watermolens. Er bestond tussen mulders en boeren een soort haat/liefdeverhouding: een reden waarom de vloeiveiden in de literatuur met name bekend zijn in relatie tot watermolens. Bovenstreams van de molen was het zaak voor de mulder zo weinig mogelijk water door anderen te laten aftappen, terwijl het water benedenstreams juist goed moest doorstromen. In acten werd het watergebruik tussen mulders onderling en tussen mulders en boeren vastgelegd. In een acte uit 1792 bijvoorbeeld werd het watergebruik in Mander door de papiermolens van Cramer en de Manderboeren nauwkeurig geregeld. Zo wordt opgetekend dat *“Willem Cramer van ouds het regt heeft gehad van vijf dagen in de week zijnde Zondag, Maandag, Dingsdag, Woensdag en Donderdag met de beek van Den Paalberg komende mogen vloeijen op het land welke hij te gelijk met de Papiermole van Perisonius heeft gekogt. Willem Cuiper, Haselbekke en Bekman hebben te samen een mate welke van ouds her regt gehad heeft twee dagen in de week zijnde Vrijdag en Zaterdag met die selfde beek te mogen vloeijen,”* (Hijszeler 1966).

Daarnaast werd in 1847 door de molenaar van de watermolen van het Grotenhuis in Gammelke (bij Weerselo) water aan de bovenliggende landeigenaar verkocht 'op daarmede te vloeijen' (Hagens 1979).

De werking van de bevoeiingssystemen

Kunstmatige bevoeiingssystemen in Oost-Nederland kunnen grofweg in vier typen opgedeeld worden: onderstuwing, wilde bevoeiing, en rugbouw- en hangbouwbevoeiing.

• Onderstuwing

Onder onderstuwing, ook wel aangeduid als stuwbevoeiing, wordt het kunstmatig onder water zetten van een graslandperceel verstaan. Daarvoor wordt het water opgestuwd door het afsluiten van de hoofdstroom door middel van een stuw of dam. Vervolgens wordt het water met een slootje op het hoogste punt ingelaten en op een door dijkes omringd grasland gebracht totdat het perceel met een waterlaag van 20 tot 30 cm 'gevuld' is. Als de grond vochtig genoeg is en het slibrijke materiaal afgezet is wordt het water via het laagste punt van het graslandperceel terug naar de beek geleid, of naar een aangrenzend grasland (Reinders, 1893).

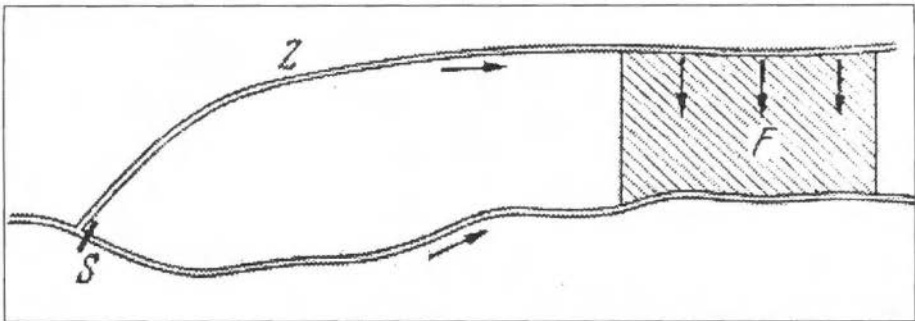
Het grote nadeel van stuwbevoeiing is dat een aantal door de landbouw erg gewilde grassoorten veel te lijden hebben van deze vorm van overstroming, verdwijnen en plaats maken voor soorten van mindere kwaliteit zoals bijv. Sekgras (= *Carex* species). Voordeel van onderstuwen was wél dat er ongeveer de helft minder water nodig was dan bij wilde bevoeiing.

• Wilde bevoeiing

Bij een wilde bevoeiing, ook wel aangeduid als natuurlijke bevoeiing, wordt het graslandperceel, in tegenstelling tot bij onderstuwen, niet geheel onder water gezet, maar laat men water van de hogere naar de lagere delen stromen. Hiervoor is het noodzakelijk dat er een helling in het perceel aanwezig is. In het figuur 1 wordt een schets gegeven van de werking van dit systeem. De beek wordt afgedamd met een dam van bijvoorbeeld heide- of grasplaggen, een schut en/of vloeiboom, waarna het water via een aanvoerkanaal langs de dalflank wordt opgeleid.

Als het water voldoende hoog is opgeleid, wordt het over de aanliggende vloeiweide gevoerd en opgevangen in de zogenaamde laak (het afvoerkanaal) welke het water weer in de hoofdstroom leidt waarna het opnieuw voor bevoeiing gebruikt kan worden (figuur 1).

Om te kunnen worden bevoeid moesten de graslanden aan verschillende condities voldoen. Het terrein moest een bepaalde hellingshoek hebben om het water langzaam over het graslandperceel te laten stromen. De grond moest na elke bevoeiing weer droog gelegd kunnen worden. Dat betekende dat géén water op de gronden mocht blij

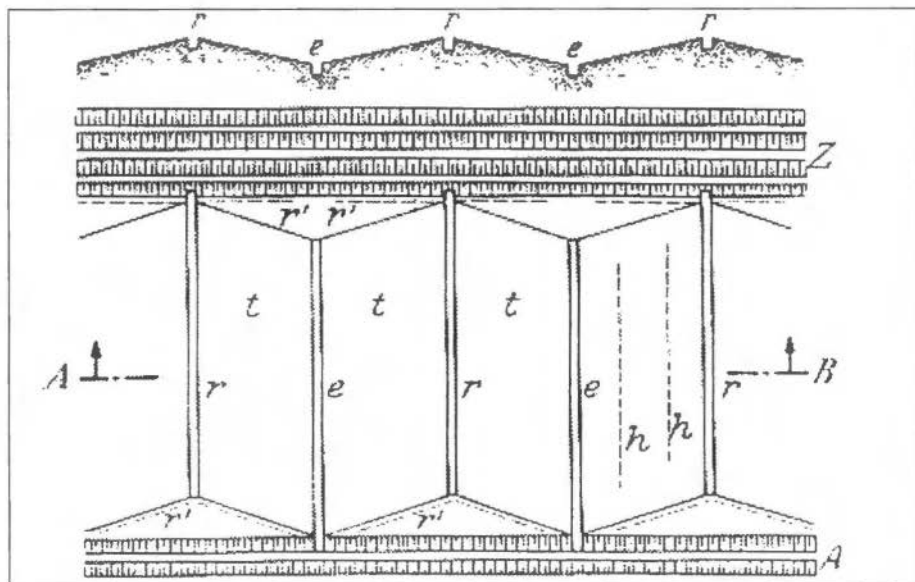
Figuur 1. Schematisch bovenaanzicht van een wilde bevoeiing. S = Stuw, Z = wateraanvoer, F = Vloeisloot (uit: Schroeder, 1937).

ven staan. Dat zou namelijk verstikking van de graszode veroorzaken met als gevolg dat er andere, voor het vee minder aantrekkelijke grassoorten zouden gaan groeien. Naar alle waarschijnlijkheid werd wilde bevoeiing al heel lang toegepast. Het fenomeen is in Twente al bekend uit de 15e eeuw, waarbij het merendeel van de literatuurverwijzingen uit de periode 1600-1800 komt.

• Rugbouw- en hangbouwbevoeiing

Omdat rugbouw- en hangbouwbevoeiing zoveel overeenkomsten hebben worden deze twee typen onder één noemer geplaatst. Deze 'kunstmatige' bevoeiingen zijn in de loop van de 19e eeuw ontwikkeld doordat de vraag naar vlees- en zuivelproducten vanuit de grote steden sterk toenam. Om op deze nieuwe marktsituatie te kunnen inspelen werden wijzigingen van de landbouworganisatie en- techniek gestimuleerd. Eén van deze vernieuwingen was de weidebevoeiing volgens het rugbouw- en hangbouwstelsel. Thissen & Meijer (1991) beschrijven deze twee varianten waarbij stromend water over licht hellende percelen wordt geleid. Bij een rugbouwbevoeiing zijn de weidepercelen opgedeeld in ruggen van vijf tot twintig meter breed. Op iedere rug ligt een aanvoergreppel, waardoor water wordt aangevoerd dat regelmatig in een dunne laag naar beide zijden afstroomt (figuur 2). Daar wordt het water verzameld in afvoersloten. Bij een hangbouwbevoeiing stroomt het water uit een aanvoerslootje dat aan de bovenzijde van de helling ligt, gelijkmatig over het perceel naar het afvoerslootje. Dit afvoerslootje kan op zijn beurt weer als aanvoer dienen voor het lager gelegen perceel. In dat geval ligt de ene kant van de sloot lager dan de andere. In het tweede gedeelte van de 19e eeuw zetten verschillende staatscommissies en personen zich in voor de ontwikkeling van deze vloeislootssystemen in Oost-Nederland. Eén van deze personen was W.C.H. Staring die in zijn 'Huisboek voor den landman in Nederland' (1862) een hoofdstuk wijdt aan 'vloeiën'. Daarnaast was er de Staatscommissie voor Bevoeiingen onder voorzitterschap van de Twentse industrieel

Van Heek. Van deze commissie verschijnt in 1897 een rapport waarin een overzicht gegeven wordt van mogelijke gebieden die geschikt zijn voor deze bevoeiingstypen (Van Heek et al. 1897). Als een reactie op deze ontwikkelingen is in 1904 een wet op de bevoeiingen gepubliceerd met daaruit voortkomend een provinciale verordening op de bevoeiingen welke in 1917 gepubliceerd is (Anonymus, 1917). Ondanks de successen met een aantal kleine projecten kreeg de aanleg van vloeiveiden geen vervolg. Hiervoor werden een aantal oorzaken genoemd. De belangrijkste was wel de uitvinding van de kunstmest. Verder waren de hoge kosten die gepaard gingen met de aanleg en het onderhoud van bevoeiingssystemen hieraan debet. Het gehele jaar door moesten greppels en kanalen worden geschoond en op profiel gehouden, en dijkes worden hersteld. Dit was allemaal handwerk.

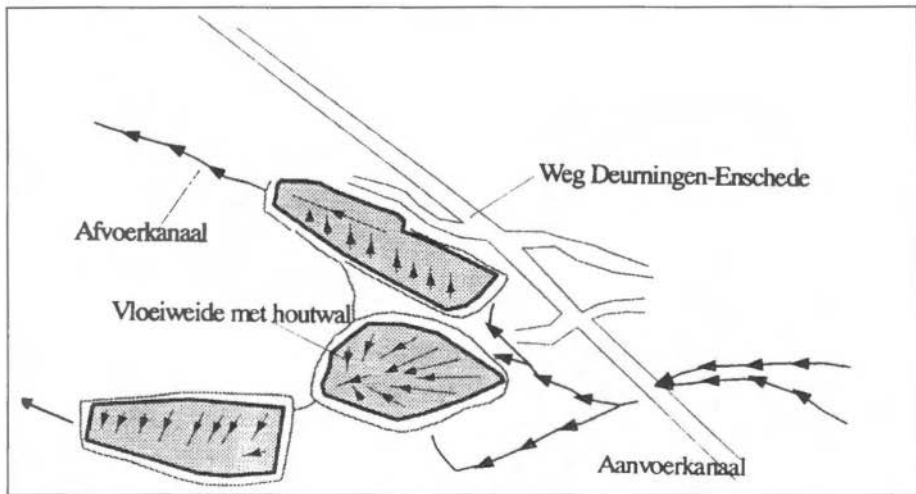
Figuur 2. Schematisch zij- en bovenaanzicht van een Rugbouwstelsel. Z = Aanvoerkanaal, r = aanvoerkanaaltje over rug, e = afvoerkanaal door lage deel, A = waterafvoerkanaal. r' = hellingshoek, met aan bovenzijde doorsnede A/B (uit: Schroeder, 1937).

Voorbeelden van bevoeiingssystemen in Twente

In Twente hebben naar alle waarschijnlijkheid in nagenoeg alle beekdalen vloeiveidesystemen van de typen 'wilde bevoeiing' en 'stuwbevoeiing' gelegen. Deze zijn als relictten nog in het landschap aanwezig. Voorbeelden hiervan liggen in het beekdal van de Lemselerbeek, de Rossumerbeek met de Pastoorsweide en de Rossumer meden, het Molenbeekdal bij Ootmarsum en op het landgoed Lankheet. Onlangs is op

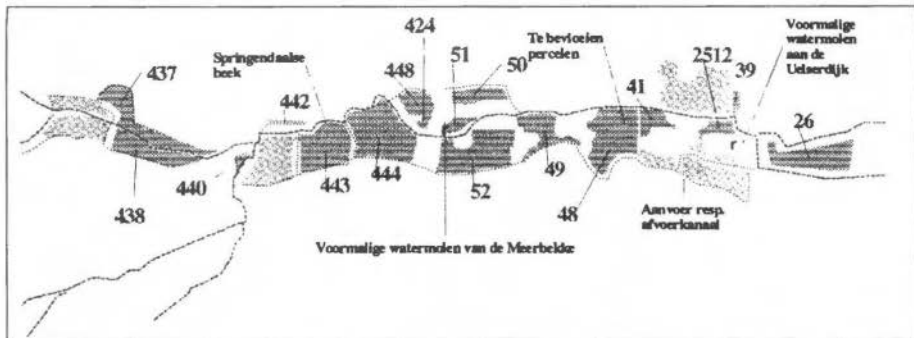
dit landgoed een bevoeiingssystem hersteld, en wordt een tweede deel opgeknapt (Lehee, 2001). Verder zijn voor zover bekend in Twente geen werkende bevoeiingssystemen meer te vinden.

In de Wildernis bij Enschede is een mooi voorbeeld van vloeiveiden te vinden (figuur 3). Rondom de vloeiveide ligt een wal die beplant is met eiken. Deze houtwal heeft als functie het water buiten dan wel binnen de vloeiveide te houden, afhankelijk van de bedoeling van de landeigenaar. Om elke houtwal ligt een greppel die het water om de vloeiveide leidt. Vanuit deze greppels is het mogelijk water over de vloeiveide te leiden via openingen in houtwal die op de hoogste en laagste punten aangebracht zijn. Deze greppels staan ook weer met elkaar in verbinding zodat het mogelijk is water van de ene weide in de andere te laten.

Figuur 3. Voorbeeld van vloeiveiden in de Wildernis noordelijk van Enschede.

Een ander voorbeeld zijn de vloeiveiden van het Springendal. De bovenloop van de beek is nog relatief gaaf. De beek ontspringt in het Onland. Daar zorgen (minstens) vier bronkopen, die aan het begin van een erosiedal liggen, ervoor dat de beek een constante aanvoer van kwalitatief goed water krijgt. Halverwege het erosiedal splitst de beek zich in twee waterstromen, die over beide dalflanken worden opgeleid. Hierdoor wordt het mogelijk de lager gelegen graslanden te bevoeien (figuur 4). Dit wordt ook beschreven in een oude verkoopacte (Anonymus 1886). Bij de publieke verkoop werd het Springendal aangeprezen als 'de aangenaam gelegen en vruchtbare Bezitting' waarbij "Het Springendal gelegen op een half uur afstand van Ootmarsum aan den grintweg op Lage en Nienhuis, afkomstig van het Huis

Figuur 4. Ligging van de vloeiveiden in het gebied van het Springendal

Ootmarsum, waarop sedert jaren tot voor korten tijd nog door water en stoom gedreven papiermolens, bevattende voorts 2 boerenerven, 3 wonersplaatsjes, heerenhuis, tuin, schuren en stoomschoorsteen, bouwland, wei- en hooilanden die alle gevloed kunnen worden met de door de bezitting loopende beek..."

Daarbij worden in de verkoopbeschrijving de verschillende kadastrale percelen besproken en wordt aangegeven of ze bevoeid kunnen worden. Het gaat om de percelen zoals die in figuur 4 met het kadastrale nummer worden aangegeven. Inmiddels is bijna het gehele gebied al weer enige tijd in bezit van Staatsbosbeheer en vindt geen bevoeiing meer plaats. Misschien dat in de toekomst de mogelijkheid voor bevoeiing van (een aantal) percelen weer hersteld kan worden; niet alleen vanuit een historisch besef, maar ook om de typische plantengroei die hoort bij de natte vloeiveiden te herstellen.

Bronnen

- Anonymus, "Verkoop van de bezitting 'Het Springendal' bij Ootmarsum", 1886
- Anonymus, 'Besluit van Gedeputeerde Staten. Provinciale blad van Overijssel' (p. 2-14), 1917
- Baayens, G.J, F.H. Everts & A.P. Grootjans, 'Bevoeiing van grasland in Nederland. Studie naar mogelijke vroegere bevoeiing van reservaten', 2000
- Engelbertink, H., 'Kwartierstaten Engelbertink-Roundhoes', 1999
- Jehee, L., 'Vloeiveiden op Het Lankheet', 2001
- Hagens, H., 'Molens, Mulders Meesters. Negen eeuwen watermolens in de Gelderse Achterhoek, Salland en Twente', 1979
- Heek, G.J. van, M.O. Gratama, J. de Koning, H.J. Lovink; A. Mayer, H. Mol & J.C. Ramaer (1897), 'Verslag der Staatscommissie benoemd bij Koninklijk besluit van 5 mei 1893 No. 16 tot het Instellen van een onderzoek omtrent Bevloeijingen', Gebroeders van Cleef 's-Gravenhage, 1897
- Horsthuis, M.A.P., 'Water maakt gras. Over vloeiveidesystemen in Oost-Nederland', (Manuscript) 2002

- Hijzeler, C.C.J.W., Mander en omgeving, gem. Tubbergen., in: 'Verslagen en Mededelingen' 81ste stuk, Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis', 1985
  - Knippers, J.H.M., Denekamp in 1846, een dorpje omgeven door vijf havezates, in: "'t Onderschoer" jrg. 22, p. 23-29.
  - Salfeld, A., 'De ontginning der Nederlandsche heiden en het gebruik der hulpmeststoffen', 1890
  - Schroeder, G., Landwirtschaftlicher Wasserbau, in: 'Handbibliothek für Bauingenieure'. 3e teil, 1937
  - Staring, W.C.H., ('Huisboek voor den landman in Nederland'. Haarlem, bij A.C. Kruseman, 1862
  - Thissen, P.H.M. & M. Meijer, Rug- en hangbouwbevoeling in Nederland, in: 'Landinrichting' 31 (4): p 16-22.
-

TENTOONSTELLING

Zoutmuseum te Delden

Vanaf 17 februari tot 1 november 2002 is in het Zoutmuseum te Delden de tentoonstelling '**ZOUT EN LEER**' te zien. Deze expositie geeft een beeld van de vervaardiging van leer en de verwerking ervan tot eindproduct:

- de huiden
- het looien
- de bereiding van leer, stap voor stap
- de rol van het zout

Het oudste voorwerp van leer dat in Nederland is gevonden, is een schoen uit de 15de eeuw. Maar de kunst om huiden en vellen tot leer te bewerken, is veel ouder. Lang voordat de mens het land begon te bebouwen was hij jager. Al heel snel moet hij ontdekt hebben hoe hij zijn eigen lichaam kon beschermen en verwarmen met de huiden van geschoten wild.

Onbewerkte huiden gaan rotten als ze vochtig blijven, droge huiden worden hard. Om ze te kunnen gebruiken moeten onze voorvaders een eenvoudige manier van looien hebben ontdekt. Door eerst vet en vlees van de huid te schrapen en daarna het vet er in te wrijven, kon de soepelheid worden bewaard. Later werden eikenschors en aluin gebruikt. In de 18de eeuw ontdekte een Zweedse apotheker een andere methode: het chroomlooien., waarbij zout een belangrijke rol speelt.

Natuurlijk krijgen ook de eindproducten veel aandacht, waaronder schoenen, meubels en kleding. In een schoenmakerswerkplaats is te zien hoe schoenen worden gemaakt.

Openingstijden:

Mei t/m september: Ma t/m vrij 11 - 17 uur   Za - zo 14 - 17 uur

Oktober t/m april: Di t/m vri 14 - 17 uur   Zo   14 - 17 uur
Feestdagen gesloten

BELANGWEKKENDE MUURSCHILDINGEN IN EEN HUIS IN ALMELO

Zeno Kolks

Op het eerste gezicht lijkt het huis Grotestraat 35A (waarin nu een ijssalon is gevestigd) te dateren uit het einde van de 19de eeuw. Van de voorgevel van dit tegenover de Kerkstraat gelegen pand is alleen de verdieping nog grotendeels oorspronkelijk. Deze datering is gebaseerd op de destijds gangbare vormentaal, maar vooral op de toenterijd gebruikelijke toepassing van baksteen van verschillende kleur. Toch moet dit huis - zelfs in de bestaande toestand - nog tenminste een eeuw ouder zijn. Dat blijkt uit de stijl van de muurschilderingen, die in 1980 zijn aangetroffen in de opkamer van het achterhuis¹. Achter zes lagen behang, waarmee de muren sinds de Tweede Wereldoorlog waren bedekt, kwamen in totaal acht 'al secco'² uitgevoerde schilderijen te voorschijn.

Dit achterhuis ziet uit op de Hagengracht. De voorgevel ervan, die naar het westen is gericht, heeft een breedte van vier vakken (traveeën).

In de vanuit het noorden gerekend derde travee bevindt zich een deur; de drie andere zijn doorbroken met vensters. Achter de twee linker of noordelijke vensters strekt zich een kamer uit van 6,71 m diepte en 4,41 m breedte.

Deze ruimte is toegankelijk via een deur in het noordeinde van de oostmuur, en één in het oostelijke gedeelte van de zuidmuur. Onmiddellijk naast laatstgenoemde deur staat - in de zuidoosthoek - een kwartronde hoekkast. Ongeveer in het midden van de noordmuur bevindt zich een schouw. Op de resterende muurvlakken van de noord-, oost- en zuidwand komen schilderijen voor, die een gemiddelde hoogte hebben van 47,8 cm en een gemiddelde breedte van 59,4 cm. Twee (oorspronkelijk drie) daarvan zijn aangebracht op de noordmuur, één op de oostmuur en drie op de zuidmuur.

Het midden van de zuidmuur³ is getooid met een staand-ovale voorstelling (ca. 43 x 33,7 cm), die een geblinddoekte vrouwenfiguur te zien geeft (afb.1). Het is vrouwe Justitia, de geijkte iconografische weergave van de personificatie van het Recht. De blinddoek om haar hoofd verzinnebeeldt haar objectiviteit. De bijna plomp weergegeven figuur is klassiek gekleed: zij draagt namelijk een chito(o)n⁴. De stof, waarvan blinddoek en chito(o)n gemaakt zijn is zó dun, dat wenkbrauwen en navel er doorheen zichtbaar zijn.

Met haar rechterhand houdt Justitia een weegschaal vast; hiermee wordt gesymboliseerd, dat het Recht de argumenten pro en contra tegen elkaar afweegt. In haar linkerhand draagt zij een zwaard, waarmee zij op zinnebeeldige wijze de argumenten scheidt.

Deze afbeelding van Justitia behoort tot de categorie grisaille (grauwschildering), ook wel 'witje' genoemd naar de specialist op dit gebied, de Amsterdamse kunstenaar

Jacob de Wit (1695-1754). Zijn schilderijen, die boven deuren en schoorsteenmantels werden aangebracht, lijken geschilderde beeldhouwwerken.

Op de schouw tegenover Justitia was een andere figuur weergegeven. Te oordelen naar de beschrijving van een vroegere bewoner: een gevleugelde Romeinse held met onderaan een schaaap, zou hier Mercurius: de bode der goden, god van o.a. de handel en van de marskramers, bedoeld kunnen zijn. Deze wordt immers afgebeeld met vleugels aan zijn helm of reishoed, en aan zijn schoeisel. Bovendien is zijn heilig dier een bok. Aangezien deze voorstelling naar de mededeling van genoemde bewoner zwaar

Afb. 1. Vrouwe Justitia (midden zuidmuur)

Afb. 2. Een visser op een hoge brug (westzijde noordmuur)

Afb. 3. Boerderij met waterput (oostzijde noordmuur)

Afb. 4. Vaart met pont (oostmuur)

Afb. 5. Boerderij met vervallen poort (oostzijde zuidmuur)

beschadigd was is het begrijpelijk, dat deze de bok voor een schaap heeft aangezien. Vanwege het fragmentarische karakter van deze schildering is zij niet gespaard, zoals de andere.

Justitia en Mercurius verbeelden samen de bloei, die is ontstaan ten gevolge van gerechtigheid en orde. Mercurius dient in dit verband dus niet zozeer als de god van de handel te worden gezien maar meer als de god die orde schept, waarin de hanel kan gedijen⁵.

De overige voorstellingen geven geen personificaties weer, maar gefantaseerde landschappen. Zij zijn ook niet hoger dan breed, maar omgekeerd: breder dan hoog. En hun uitvoering is niet monochroom, maar meerkleurig.

Links van de verdwenen schildering van Mercurius - op de westelijke helft van de noordmuur⁶ - vinden wij een voorstelling van een visser op een hoge brug (48,2 x 64,5 cm, afb. 2). Een dergelijk thema komt veel op tegels voor.

Links van de brug ligt een platbodem met vismanden. In het vaartuig zitten twee vissers, terwijl rechts op de oever jongetjes eveneens aan het vissen zijn. De tegenhanger van dit visserstafereel - op de oostelijke helft van de noordmuur⁷ - is een voorstelling zonder water (48,2 x 64,2 cm, afb. 3). Het enige element, dat hier wèl mee verband houdt, is de put in het midden van de compositie. Links, vóór een boerderij, staat een dienstbode een marskramer te woord, terwijl rechts twee ruiters bezig zijn hun paarden te drinken te geven. De positie van de bomen uiterst links is zó dat het lijkt alsof hun stammen elkaar kruisen.

Afb. 6. Botenberging (westzijde zuidmuur)

De enige schildering op de oostmuur⁸ stelt een vaart met een pont voor, die kinderen overzet (48,7 x 64,4 cm, afb. 4). Links staat een dienstbode op hen te wachten. Rechts van haar bevindt zich - achter een huis - een jonge moeder met kind.

Tenslotte komen wij bij de twee voorstellingen op de zuidmuur, die Vrouwe Justitia flankeren. De linker - op de oostelijke helft⁹ - geeft van rechts naar links een boerderij met pal daarnaast een tot ruïne vervallen poort en - op de middengrond - een versterking met twee slanke, ronde torens te zien (48,6 x 64,6 cm, afb. 5). De figuratie bestaat in dit geval uit - weer van rechts naar links - twee kinderen, een hond, een moeder met zuigeling en kind, en (op de middengrond) een herder met schapen. De laatste schildering - op de westelijke helft¹⁰ - toont een botenberging vóór een houten poort met daarachter niet nader te specificeren, hoog opgaande bebouwing (49,5 x 65,2 cm., afb. 6). Drie mensen lopen in de richting van de poort, terwijl rechts - op de andere oever - iemand zit te vissen. Links zien wij weer een voorbeeld van 'kruisende' bomen.

De voorstellingen zijn geschilderd in de lichte en luchtige, verfijnde sfeer, die de 18de eeuw eigen is. Aan het einde van die eeuw krijgen de landschappen een meer stemmingsvol karakter - zoals hier - , en putten de schilders inspiratie uit het werk van grote 17de-eeuwse voorgangers als Jacob van Ruisdael (1628 of 1629(?) - 1682) en Meyndert Hobbema (1638-1709). Ook in deze schilderingen is invloed van Hobbema te bespeuren: de voorstelling met de boerderij en de waterput op de oostelijke helft van de noordmuur doet nog het meeste aan hem denken. Ook andere schilders uit de Gouden Eeuw hebben tot voorbeeld gediend. Zo lijken de figuurtjes een beetje op die van Aelbert Cuyp (1620-1691).

Er zijn nog meer verschijnselen, die wijzen in de richting van het einde van de 18de eeuw. Zo is er het feit dat de voorstellingen niet meer aan de zichtbare werkelijkheid zijn ontleend, maar aan de fantasie van de kunstenaar zijn ontsproten¹¹. En verder is er de opmerkelijke gerichtheid op de klassieke kunst, die samenhangt met het opkomen van de (neo-)Classicisme. Vooral de weergave van de figuur van Justitia, en het voorkomen van de poortruïne op de schildering op de oostelijke helft van de zuidmuur kunnen in dit verband worden genoemd¹². Al met al duiden deze verschijnselen op een ontstaan in het laatste kwart van de 18de eeuw, waarbij rekening moet worden gehouden met een 'uitloop' in het eerste kwart van de 19de eeuw¹³. Karakteristiek voor de kunstenaar is zijn elegante weergave van huizen en bomen. Hoewel er vrij sterke stilistische aanwijzingen zijn, dat hij in Haarlem werkzaam moet zijn geweest, zijn deze niet-gesigneerde schilderingen niet zonder meer aan één bepaalde persoon toe te schrijven. Als maker komt het meest in aanmerking een zekere Hendrik Tave(r)nier, die aanvankelijk behangschilder was en later landschappen tekende en schilderde. Het is mogelijk, dat hij Almelo heeft bezocht¹⁴. Als dat zo is, moet dit bezoek vermoedelijk na 1777, mogelijk in het jaar 1786, hebben plaatsgehadt¹⁵.

De voorstellingen in het huis Grotestraat 35A in Almelo zijn niet alleen regionaal, maar zelfs nationaal van belang omdat het opmerkelijk genoeg om schilderingen gaat

en niet om de in de 18de eeuw zeer gangbare geschilderde behangsels.

Foto's: R. Kampman (1980)

Noten

- 1 Zie het Dagblad van het Oosten van 20 november 1980.
2. Al secco is een schildertechniek, waarbij de verf op de droge, al verharde pleister wordt aangebracht. Dit in tegenstelling tot de frescotechniek, waarbij de verfstoffen zich hechten aan de verse pleister.
3. Om precies te zijn: 1,12 m rechts of westelijk van het midden.
4. Een chito(o)n is een door de oude Grieken gedragen linnen onderkleed zonder mouwen, dat op de schouders werd vastgemaakt.
5. Vgl. de tekst van het chronicum van het vroegere raadhuis van Delden uit 1738: IVS PIETATIS AMOR FIDES / ET FAS UBI REGNANT / PVBLICA VIGEBIT PAX / LABOR ARS ET OPES (Waar gerechtigheid, gevoel voor vroomheid, geloof en goddelijk recht heersen, daar zullen openbare vrede, werkzaamheid, kunst en rijkdom bloeien; vertaling prof. dr. G. Bartelink).
6. 24,5 cm links of westelijk van het midden.
7. 32,65 cm rechts of oostelijk van het midden.
8. 37,3 cm links of noordelijk van het midden.
9. 3,24 m rechts of westelijk van het midden.
10. 92,6 cm rechts of westelijk van het midden.
11. De ongeveer gelijktijdig ontstane behangselschildering met een gezicht op Almelo in het Huis Almelo vormt een uitzondering op deze regel.
12. Overigens namen de Italiaans georiënteerde Nederlandse schilders van de 17de eeuw (de zg. Italianisanten) al graag dergelijke antieke ruïnes in hun pastorale landschappen op.
13. Deze datering wordt ondersteund door die van het hoofddekseel van de visser rechts op de voorstelling van de botenberging (afb. 6) [brief van drs. Mary C. de Jong d.d. 27 januari 1982].
14. Een andere, mogelijke vervaardiger is de tekenaar en schilder Hendrik Meijer - oprichter van een behangselfabriek -, bij wie dezelfde weergave van de bomen valt te constateren (b.v. op twee tekeningen in Oost-Indische inkt uit het jaar 1786, die gezichten op de Zuid-Hollandse, bij Gouda gelegen plaatsen Moordrecht en Schoonhoven te zien geven).
15. Zie H. Hagens en B. Olde Meierink: Twente te pronk. Drie eeuwen verbeeld in prenten, tekeningen en aquarellen 1600-1900, 2 Utrecht 1986 (Overijsselse historische reeks, II), blz. 19, 26 en 202.

Boekennieuws

GELEZEN:

Ad de Jong: 'De dirigenten van de herinnering.

Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815- 1940'

Een belangrijk boek over volkscultuur is dit 'cum laude' gehonoreerde proefschrift. Voor Twente interessant, omdat de broodschrijver en 'handelsreiziger in folklore' D.J. van der Ven, die ook vele contacten had tussen Dinkel en Regge, een der 'dirigenten' is geweest. Twentse klootschieters trokken in 1919 naar Arnhem voor het Vaderlandsch Historisch Volksfeest! Van der Ven heeft natuurlijk ook veel gebruiken gestimuleerd, zoals de palmpasen en het midwinterhoornblazen. De wording van het Nederlandsch Openluchtmuseum wordt ook ideologisch tegen het licht gehouden.

Boeiend beschreven, met nieuwe inzichten in de studie van de volkscultuur. Aanwezig in de VDI-bibliotheek.SUN, Nijmegen 2001, 687 paginas, 45 €.

E.J.

ZOJUIST VERSCHENEN:

Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787). Een bijdrage tot kennis van de Nederlandse geschiedenis in het laatst van de achttiende eeuw.

Auteur: P.J.H.M. Theewen

842 pag. ingenaaid, geïllustreerd. Prijs € 69,-

ISBN 90-6550-677-2

De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787), geredigeerd door de patriotische journalist Pieter 't Hoen (1744-1828), is een opvallende verschijning in de geschiedenis van de Nederlandse pers: in de jaren 1780 de voornaamste spreekbuis van de krachtigste democratische beweging in het vroegmoderne Nederland, na 1800 bijna een eeuwlang vergeten, maar met een verrassende echo in de pers van het verzet gedurende de Tweede Wereldoorlog.

Theewen beschrijft de inhoud en de politieke, pershistorische en intellectuele achtergrond van dit vermaarde patriottische periodiek. De analyse van de 2040 Post-bijdragen biedt een verhelderende kijk op de veelbewogen jaren 1780-1787: de politieke emancipatie van de burgerij, de verspreiding van verlichte democratische ideeën,

patriotse partijvorming, de opkomst van burgerbewapening, het streven naar religieuze tolerantie en de groeiende politieke tegenstellingen die uitmondten in een serie democratische revoluties.

In deze studie wordt een politiek en maatschappelijk gedachtengoed blootgelegd waarvan de kernvragen omtrent inrichting en reikwijdte van een democratisch staatsbestel, vrijheid van meningsuiting en het recht van een volk op verzet tegen onderdrukking en corruptie, ook nu nog zeer actueel zijn.

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK VAN DEINSE INSTITUUT

Streekwoordelijk

Buist, G.

Almere/Enschede 2001

Signatuur: G4 B94 s

Diogenes en andere Twentse verhalen

Hottenhuis, A.

VDI Enschede 2002-02-27 Signatuur: G4 H83 d

Von Kloster zu Kloster. Van Klooster tot klooster. Wietmarschen-Frenswegen-Weerselo-Albergen

Hesselink-van der Riet, J.Hinke

Heimatverein Wietmarschen; Stift. Kloster Frenswegen; Wg. Albergen

Signatuur: D8 V76

Stamboom familie Brasz ca.\ 1780-1980, met het levensverhaal van Hermannus Brasz 1860-1952

Scholten-Dammer, S.

Enschede 2002-02-27

Signatuur: G3 B82

Aldensele in Twinta. Bijdrage tot de geschiedschrijving van Oldenzaal

Seyger, G.

Oldenzaal 1998

Signatuur: D7 S59 a

Op mijn oude school...

Walhof, F.C.

Almelo 2001

Signatuur: D7 W18

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

HUIZE HOLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ
DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**
wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel

Sinds 1868

Broekhuis

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften*

*Kantoorartikelen en
Schrijfwaren*

School- en Studietoelagen

Multimedia

www.boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis HENGELO

Enschedeestraat 19 Telefoon (074) 2910267 Fax (074) 2913892
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis Studie Boeken

Esrein 51 Telefoon (074) 2594270 Fax (074) 2568837
E-mail: info@broekhuis-studieboeken.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktstraat 12 Telefoon (053) 4325210 Fax (053) 4340550
E-mail: enschede@boekhandelbroekhuis.nl

Campus BOEKHANDEL

UT Drienerburgh Telefoon (053) 4892414 Fax (053) 4327229
E-mail: info@campusboekhandel.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koornmarkt 24 Telefoon (0546) 456717 Fax (0546) 811831
E-mail: info@hilariusbroekhuis.nl

L
Libris

